

БЪЛГАРСКИ КНИЖОВНИ ШКОЛИ - КУЛТУРНО БОГАТСТВО

1. Преславска книжовна школа

Преславската книжовна школа е първата книжовна школа в България, основана от св. цар Борис I през 885 или 886 в столицата Плиска.

Смята се, че нейно основно седалище е била Голямата базилика в Плиска. След 893 година Симеон I премества седалището на школата в новата българска столица Преслав(1).

Голямата базилика в Плиска е религиозно-дворцов комплекс, включващ базилика, архиепископски дворец и манастир, разположен край Националния историко-археологически резерват „Плиска“. Завършена е около 875 г. и е една от най-големите базилики в средновековна Югоизточна Европа. Комплексът представлява важен паметник на ранно-средновековната българска култура от нейния християнски период – от втората половина на IX до средата на XI век. В продължение на около 250 г. изпълнява функциите едновременно на катедрален храм и княжеска, епископска и манастирска църква, средище е на духовно-религиозния живот на столицата Плиска и ранно-средновековна България. Според историческия музей в Шумен преди изграждането на базиликата на това място е съществувал ранно-християнски комплекс мартириум, съставен от кръстовиден храм и кладенец-аязмо(1).

Преславската книжовна школа е най-важният литературен и културен център в България и в целия славянски свят до изгарянето на Преслав от византийския император Йоан I Цимисхи през 971. Сред изявените български писатели и учени, работили в школата, са св. Наум Преславски (до 893), Константин Преславски, Йоан Екзарх, Черноризец Храбър(1).

Школата е и център на преводаческа дейност, най-вече на византийски автори, както и на създаването на поезия, живопис и рисувана керамика. Тя изиграва важна роля в разпространението на кирилицата, тъй като най-старите текстове на кирилица са открити в района на Преслав(1).

2. Охридска книжовна школа

Св. Наум Преславски

Охридската книжовна школа е сред двата главни български културни центъра през Средновековието, наред с Преславската книжовна школа.

Тя е създадена в Охрид през 886 - 916 г. от св. Климент Охридски, малко след създаването на Преславската книжовна школа. От 893 до 910 година в Охридската книжовна школа работи дошлият от Преслав св. Наум Преславски. Сведенията за живота му преди пристигането в България са оскъдни. Има предположения, че е българин от Мизия. Според житието на св. св. Кирил и Методий от св. Климент Охридски, Наум участва в тяхната мисия във Великоморавия, а през 868 е ръкоположен в Рим(1).

Св. Наум е сред основоположниците на Преславската книжовна школа (първоначално в Плиска), където работи между 886 и 893. След като св. Климент Охридски е назначен за епископ на Дрембица през 893, св. Наум продължава работата му в Охридската книжовна школа. През този период той основава манастир на Охридското езеро, който по-късно носи името му. От създаването си до 12 век Охридската книжовна школа използва глаголица, а кирилицата започва да се използва в самия край на 9 век(1).

3. Търновска книжовна школа

Търновската книжовна школа е българска книжовна школа от втората половина на 14 и 15 век с изключително важни приноси за средновековната литература.

Тя е част от Търновската художествена школа, която олицетворява в най-голяма степен културата на Второто българско царство. Евтимиевата правописна реформа и книжовна школа с представители св. Григорий Цамблак и Константин Костенечки оказват значително влияние върху руската, сръбската, влашката и молдовската средновековна култура. Това влияние се приема за вторият по значимост южнославянски принос към културата на тези народи(1).

А) Поява и развитие

Основна и водеща предпоставка за появата ѝ е културният подем на българското царство от втората половина на 14 век. Този подем в голяма степен е повлиян от силния интерес на цар Иван Александър към литературата и изкуството и съответно традициите и ценностите в тази насока, които той оставя на своите наследници Иван Шишман и Иван Срацимир. Заслуги за създаването на Търновската книжовна школа има и патриарх Теодосий Търновски, който осъзнава ясно, че една такава школа ще даде възможност на автокефалната българска църква да разпространи и усилва влиянието си сред православните славянски държави(1).

За основател на Търновската книжовна школа се смята св. патриарх Евтимий, а нейно средище е столицата на второто българско царство, Търново. Със своята правописна и езикова реформа, св. Евтимий установява общовалидни езикови и правописни правила, приложени по-късно не само в България, а и в руските княжества, Сърбия, Влахия и Молдова(1).

Дейността на писателите от Търновската школа е свързана със създаване на оригинални литературни произведения, но също така и преводи от гръцки оригинали и създаване на компилации (сборници(1)).

Б) Особенности

Търновската книжовна школа е силно повлияна от византийската литература. Характерът ѝ е предимно религиозен, в традициите на източноправославната църква. В жанрово отношение произведенията ѝ спадат главно към агиографската литература: похвални слова, жития, химни и други. Основна задача на авторите на житията е прослава на съответния светец и разпространение и засилване на култа към него. Характерно за повечето писатели на школата (Евтимий, Цамблак) е засиленото присъствие на иначе задължителните за жанра чудеса. Отношението им към еретическите учения богомилство, варлаамство, адамитство, жидовстване е крайно враждебно и осъдително. То отразява и позицията на Търновската патриаршия(1).

Често срещани са разказите за пренасяне на мощи на светци. Няма единно мнение дали те трябва да се считат за продължения на житията или за самостоятелен жанр. Наред с утвърждаването на чудотворната мощ на светците, авторите отправят похвали към владетелите и благородниците погрижили се за пренасянето и съхранението на мощите им. Заради това в този тип съчинения често присъстват и кратки, но въпреки това ценни исторически сведения(1).

В) Представители

- Св. Евтимий Търновски- ученик на св. Теодосий Търновски. Създател и ръководител на школата, преподавател в нея. Автор на жития, похвални слова, послания и други

произведения. Освен реформата си, въвежда и нов жанр в православната литература, съдържащ белези едновременно на житие и похвално слово.

- Григорий Доброписец- ученик на св. Теодосий Търновски, автор на житието на българския светец Ромил Видински.
- Дионисий Дивний- ученик на св. Теодосий Търновски. Прочува се с умелите си преводи на книги от гръцки на славянски език, с което си спечелва прозвището Дивний (чуден, учудващ).
- Св. Киприан Цамблак- ученик на Теодосий Търновски. Автор на жития, химни и други произведения, преводач. Киприан, митрополит Киевски, Литовски и на цяла Русия, е признат официално през 1472 г. за светец и чудотворец
- Григорий Цамблак - пряк ученик на Евтимий. С дейността си в Дечанския манастир, Молдова и руските княжества спомага извънредно много за разпространяване идеите на учителя си и на традициите на Търновската школа. Автор на многобройни произведения, сред които „Похвално слово за Евтимий“, съдържащо ценни сведения за Търновския патриарх и българската история и „Книга Григория Цамблака“, единственият оцелял сборник с произведения на славянски писател от епохата.
- Константин Костенечки - ученик на книжовника Андрей (Андроник), който на свой ред е ученик на св. Евтимий Търновски. Пребивава и работи в двора на Стефан Лазаревич. Основава в Моравско Ресавската книжовна школа, наричана още и Моравска книжовна школа, придобила названието си от името на едноименната река Ресава, днешен приток на Морава, на която се е намирал книжовния център на школата - манастира Раваница.
- Йоасаф Бдински - не е известно чий ученик е видинският митрополит, но неговото „Похвално слово за пренасяне на мощите на света Филотея от Търново във Видин“ съдържа всички белези на произведение на Търновската книжовна школа. Авторът демонстрира изключително голяма почит към св. Евтимий Търновски.
- Владислав Граматик- късен представител на школата. Преводач, компилатор, преписвач, калиграф. Единственото му известно авторско произведение е „Рилска повест“, явяваща се продължение на „Житие на Иван Рилски“ от св. Евтимий Търновски. Съдържа ценни сведения за възстановяването на Рилския манастир през втората половина на 15 век и пренасяне мощите на Иван Рилски в него през 1469 г.
- Димитър Кантакузин - късен представител. Произхожда от династията Кантакузини. Пише на български и гръцки език. Автор на разнообразни произведения, сред които са „Житие с малка похвала за Иван Рилски“, „Географско описание“, „Послание до доместик Исай“, поетични творби с християнска тематика(1).

4. Плисковско-преславска култура

Плисковско-преславската култура е понятие, с което се обозначава материално-художествената култура на Първата българска държава.

Наименованието произлиза от имената на столиците Плиска и Преслав, където са запазени най-много нейни паметници. Такива са открити още край Мадара, Шумен, гр.Нови пазар, с. Хан Крум и др., както и на територията на съвременна Румъния. Румънските археолози предпочитат да наричат Плисковско-Преславската култура, „Култура Дриду“. Част от тях подлагат на съмнение прабългарския и произход, поне що се отнася до находките в Румъния. В рускоезичната литература е наложено наименованието „Балкано-дунавска култура“, с което се

обозначават паметниците на културата на Първото българско царство, открити в Южна Бесарабия — части от днешна Украйна и Молдова(1).

А) Храмова архитектура

Във връзка с приемането на новата религия, след 864 г. започва строителство на множество християнски храмове. Най-внушителният от тях е Голямата базилика в Плиска, чиято дължина заедно с перистила е почти сто метра. Размерите и монументалният ѝ градеж от варовикови квадри и пояси от тухли, я правят едно от най-впечатляващите архитектурни съоръжения в Европа от епохата. Типът на трикорабните базилики е широко използван в строителството на Първата българска държава. Към него принадлежат *„Дворцовата базилика“* в Плиска и църквата *„Свети Ахил“* на остров Преспа. Представители на кръстокуполният тип са Първата и Втората църкви на манастира в Аврадака и църквата *„Свети Йоан Кръстител“* в Несебър. Уникална както с архитектурния си план така и с пищната си украса е Кръглата църква в Преслав(1).

Характерна особеност при градежа на християнските храмове принадлежащи на Плисковско-Преславското строителство е разделянето на корабите с редуващи се колони и четвъртити стълбове, използването на капители и колони от стари римски сгради и разчленяването на фасадите с плоски псевдоконструктивни ниши. Последните обикновено не отговарят на вътрешното пространство а изпълняват чисто декоративни функции. Докато в северна България, църквите се изграждат най-често от камък и употребата на тухли е малка, в западните български земи (днешна Македония) смесеният градеж е обичаен. Примери в това отношение са църквите *„Света София“* в Охрид, църквата на манастира *„Свети Наум“* на Охридското езеро, църквата *„Свети Безсребреници“* („Свети Врач“) в Костур и други(1).

Наред с големите и впечатляващи храмове са открити множество скромни по размер еднокорабни базилики, нямащи представителни функции но необходими за обслужване на християнският култ(1).

Б) Живопис

Поради големите разрушения в Плиска и Преслав, за живописната украса на сградите като *„Голямата базилика“*, *„Кръглата църква“*, *„Приемният дворец“* не се знае нищо. Най-старите живописни изображения, отнасящи се към Плисковско-Преславската култура, са детайлите от **керамични икони**, открити в Преслав. По тях са изобразени светци и ангели. Някои от паната са с кръгла форма. Основно изразно средство е контурът. Формата е плоскостно третирана, цветовете са ярки и жизнени. Едно от редките добре запазени произведения от този род е керамичната икона *„Свети Теодор Стратилат“*, открита в развалините на манастира *„Свети Панталеймон“* край Преслав. Уникален е рисуваният керамичен иконостас от дворцовия манастир на Симеоновата столица(1).

За живописта от епохата се съди по запазени фрагменти от стенописи в някои църкви. Изображенията на 8 ангела по барабана и 16 пророци в купола на *„Свети Георги“* в София са отнасяни към края на 10 век. Те се отличават с монументалност. В църквата при село Водоча са съхранени три образа на св. Богородица, летящи ангели, светците Панталеймон и Евпъл. С високи художествени качества се отличава изображението на дякон Исавър. Части от

стенописи, отнасящи се към 10 век, са известни още от църквите: „Свети Врачи“ в Костур, „Света София“ в Охрид и „Свети Ахил“ на Преспа(1).

Доколкото може да се съди по оцелелите фрагменти, българската живопис от 10 век се различава от византийската с известна реалистичност. Лицата на светците са кръглоглави и се отличават с индивидуалност(1).

В) Миниатюра

Оригинални старобългарски ръкописи с миниатюри от епохата не са запазени. За нивото на този вид изкуство в България през 8-10 век се съди по копия, правени в Киевска Русия. В руския препис на „Учително евангелие“ от Константин Преславски, направен през 12 век, е съхранено изображение на княз Борис I. Миниатюрата се намира на първата страница на ръкописа. Българският владетел е представен прав, във фас, на златен фон. Изображението е обградено от две рисувани колонки с капители и арка върху тях. Князът е облечен в пурпурна далматика, извезана със злато. В дясната си ръка държи кръст. Лицето му е младо, с малки мустаци и къса брада. В „Иполитовият сборник“ съществува подобно изображение на цар Симеон I но лицето му е напълно заличено, поради неуспешни опити за реставрация(1).

В руския препис на „Симеоновият сборник“ от 1073г. са запазени пет цветни миниатюри на цяла страница и три заглавки, рисувани с перо. Четири от миниатюрите изобразяват църковни дейци от Преславската школа. Те са изобразени на групи, поставени в схематични изображения на църкви. Стилът на миниатюрите е декоративно-орнаментален и носи източно влияние, навярно от арменската миниатюрна школа(1).

5. Калиграфско-художествени школи и писарски средища

Разнообразният състав на славянските ръкописи от колекцията на Пловдивската народна библиотека е показателен за процеса на миграция на книжовните паметници през Средновековието и в по-ново време. Най-значимите писарски [средища](#) през XV-XVIII в. – тези в **Етрополе, Карлово, Аджар, Куклен, Котел** – са представени тук със свои ръкописни образци. Българските писмени паметници от епохата на османското владичество, както е известно, са твърде разнолики в езиково, правописно и художествено отношение – резултат на липсата на големи държавни и културни центрове, които да играят направляваща и унифицираща роля. По тази причина различните преписвачески средища от това време попадат и се развиват под въздействието на многобройни и често противоречиви влияния(2).

Етрополска школа

В края на XVI и през първата половина на XVII век **етрополският манастир „Св. Троица“**, наричан още **„Варовитец“**, се утвърждава като един от най-значителните български книжовни центрове през тази епоха. В продължение на едно столетие там се създава не само значителна ръкописна продукция, но и се формира оригинална калиграфско-писарска школа чрез продуктивно преплитане на български, сръбски и румънски художествени влияния. Основател и най-изявен представител на тази школа е калиграфът-орнаментатор **йеромонах Даниил**. Според някои изследователи именно в Пловдивската сбирка се намира най-ранният познат засега ръкопис на този изтъкнат български книжовник от XVII в. – това е № 84(40) Требник от 1592 г., създаден още преди организирането на книжовната школа. Два други

ръкописни паметника се причисляват към етрополската школа - № 27(17) Петров апостол, 1598 г. и № 74(172) Триод цветен (пентикостар), втора четвърт на XVII в.

Ръкописите, произлезли от тази калиграфска школа, са изписани с характерното писмо „етрополски калиграфски полуустав“ с изразен орнаментален характер и подчертана геометрична правилност. Органически свързан с писмото на българските писмени паметници от Търновската школа, калиграфският полуустав е своеобразно подражание и стилизирано обновление на устава. **Етрополските ръкописно-художествени традиции оказват силно влияние през XVII в. върху възникналите по същото време книжовни центрове в Средногорието - Карловско-аджарската орнаментаторска школа с центрове Карлово и Аджар и Кукленската ръкописна школа с център манастира “Св. св. Козма и Дамян” край с. Куклен(2).**

Карловско-аджарска школа

Село **Аджар (дн. Свежен), Карловско** е едно от най-оживените книжовни средища през епохата на османското владичество, което се налага като преписвачески, дамаскинарски и художествен център. Най-активен е книжовният живот на селото през XVII в., когато там работи един от изтъкнатите представители на школата поп Йовко. В пловдивската сбирка се намира единият от общо двата известни и запазени досега негови ръкописа - № 73(24) Поп Йовков пентикостар от 1636 г. Към образците на школата принадлежи и № 37(47) Октоих (възкресен), втора половина на XVII век, един от преписвачите на който е Станко Граматик. През същия XVII в. в с. Сушица (дн. Карлово) работи известният преписвач, калиграф и художник йерей Авраам Димитриевич. В Пловдивската сбирка негови са ръкописните книги № 45(86) Поп Аврамов миней, 1660 г. и № 115(138) Поп Аврамов сборник, 1674 г.(2).

Кукленска школа

За първи път за **Кукленския манастир „Св. св. Козма и Дамян“** се споменава през XI в. в документ за имотите на Бачковския манастир. Историческите данни свидетелстват за водената тук активна книжовна и просветна дейност през цялото Средновековие. През XVII в. Светата обител укрепва икономически и се превърща в активно книжовно средище, което подготвя граматисти, калиграфи и преписвачи. Тук работи прочутият книжовник и илюстратор Кръстьо Граматик, един от най-известните калиграфи и орнаментатори на своето време. В Пловдивската сбирка се пазят неговите ръкописи № 46 (85) Кръстьов празничен миней, втора половина на XVII век, № 47(26) Кръстьов миней за месец май, 1695 г., № 48(42) Миней служебен за месец юни, 1695 г., № 49(43) Кръстьов миней за месец септември, 1696 г. За характера на писарската продукция на манастира свидетелстват и намерените в началото на миналия век на тавана на манастирската църква ръкописи, далновидно прибрани и съхранени от директора на библиотеката Борис Дякович(2) .

Котленска школа

Котленското писарско средище принадлежи към късно възникналите български книжовни центрове. Макар и да се явява продължител на една по-ранна традиция, в неговата дейност отчетливо се забелязват новите, типични за XVIII и XIX в., явления и развойни тенденции в българската книжнина. През XVIII в. в Котленския център се създава една обособена писарска школа с особен тип полууставно писмо и общ маниер в художественото оформление.

Котленското писмо е от дребен полууставен тип и се отличава с хармоничност и уравновесеност на буквените начертания. В правописно-езиково отношение се открояват ръкописи (предимно по-ранните за периода), следващи традиционната ресавска правописна норма, която е в процес на замиране, други (предимно по-късните от периода) се придържат към църковнославянската правописно-езикова норма под влияние на масово проникналите руски печатни книги. Особено характерно е навлизането на новобългарски езикови черти. Украсата на котленските ръкописни паметници съчетава местната книгоукрасителна традиция и влияния на приложните изкуства, битовата орнаментика и широко проникналите през XVIII в. печатни книги, както и някои ислямски влияния. Сред кръга книжовници, чиито ръкописи се пазят в Пловдив, се откроява името на поп Стойко Владиславов (Софроний Врачански), преписал част и изработил подвързията на № 95(209) Котленски сборник, средата на XVI век (2).

Сред ръкописната сбирка се намира и един Сборник от слова - № 126(179) на известния книжовник и преводач от XVIII в. Йосиф Брадати, виден представител на Рилската писарска школа (2).

1) <http://bg.wikipedia.org/>

2) <http://www.libplovdiv.com/>